

УСТУП

Дыялектная мова, у адрозненне ад літаратурнай, больш рухомая. Не рэгламентаваная кадыфікаванай нормай, яна актыўнай выяўляе і рэалізуе змяненні, выкліканыя лінгвістычнымі і пазалінгвістычнымі фактарамі. Для вывучэння стану і характару змяненняў дыялектнай мовы на пэўным гістарычным этапе неабходна яе пісьмовая фіксацыя.

Сёння па прычыне актыўнай міграцыі насельніцтва, а таксама пад уздзеяннем беларускай і асабліва рускай літаратурных моў адбываецца разбурэнне дыялектных сістэм, размыванне межаў гаворак, архаізацыя моўных з'яў, якія склаліся ў мінулыя эпохі. Практыка апытання інфармантаў паказвае, што ў сельскай мясцовасці традыцыйнай гаворкай у больш-менш чыстым выглядзе валодаюць пераважна карэнныя жыхары, узрост якіх восемдзесят і больш гадоў. Людзі сярэдняга пакалення дапускаюць значныя адхіленні ад нормы мясцовай гаворкі. Прадстаўнікі малодшага пакалення карыстаюцца так званай «трасянкай» (сумесь элементаў беларускай і рускай моў) або імкнуцца гаварыць па-руску.

Такая сітуацыя ў перспектыве непазбежна прывядзе да істотнага змянення сучасных гаворак. Таму цяпер перад дыялектолагамі стаіць задача іх неадкладнага пісьмовага дакументавання, бо тое, што не зафіксавана сёння, заўтра можа быць беззваротна страчана.

У мінулым стагоддзі беларускія гаворкі ў той ці іншай ступені знаходзілі сваё адлюстраванне ў публікацыях лінгвістаў і фалькларыстаў. Найбольш сістэмна яны паказаны ў дзвюх кнігах: «Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі» (1962), «Беларуская дыялекталогія: Хрэстаматыя» (1979) Е.С.Мяцельскай і Я.М.Камароўскага. Першая ўключае ў сябе тэксты жывой дыялектнай мовы, запісаныя ў 1948 – 1960 гг., другая – у 70-я гады ХХ ст. У 1990 г. выдадзена яшчэ адна хрэстаматыя «Вусная беларуская мова», у якой сабраны запісы пераважна 70 – 80-х гадоў ХХ ст. Ад папярэдніх яна адрозніваецца тым, што змяшчае тэксты не толькі дыялектнага, але і літаратурнага маўлення.

Развіццё навукі вымагае апублікавання новых фрагментаў сучасных гаворак. Наспела патрэба складання хрэстаматый абласнога тыпу, якія ахопліваюць моўныя тэрыторыі асобных рэгіёнаў. Працы падобнага характару патрабуюць больш шчыльнага абследавання гаворак адной адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі, раёна. Яны дазваляюць прасачыць функцыянаванне асаблівасцей дыялектаў, груп гаворак, дыялектных зон у пэўнай мясцовасці, выявіць шматлікія вузкарэгіянальныя моўныя з'явы і тэрыторыю іх бытавання.

Сістэматызаваньня зборы тэкстаў жывой народнай мовы – каштоўны матэрыял не толькі для дыялекталогіі і гісторыі мовы, але і для такіх актуальных у наш час сумежных навук, як этналінгвістыка, сацыялінгвістыка, лінгвакраіназнаўства, лінгвакультуралогія, лінгвафалькларыстыка і інш.

Дапаможнікі такога тыпу неабходныя для падрыхтоўкі настаўнікаў роднай мовы, асабліва тых, што набываюць кваліфікацыю ў абласным універсітэце, размяркоўваюцца на працу ў межах свайго рэгіёну, дзе выкладаюць беларускую мову ва ўмовах мясцовага дыялекту.

Матэрыял для хрэстаматыі «Дыялектная мова Гродзеншчыны» збіраўся на працягу апошніх дваццаці гадоў. Запісы, праведзеныя складальнікамі дапаможніка і студэнтамі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы пераважна ў час дыялекталагічных практык і экспедыцый, засведчылі характар і стан гаворак Гродзенскай вобласці на мяжы XX і XXI стагоддзяў. Большасць фрагментаў вуснага маўлення зафіксавана з дапамогай магнітафона ад інфармантаў, якія нарадзіліся ў першай палове XX ст.

Хрэстаматыя складаецца з трох частак. У першай прыводзяцца ўзоры гаворак усіх семнаццаці раёнаў Гродзенскай вобласці. Звязныя тэксты размяркоўваюцца адпаведна парадку размяшчэння адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў з паўднёвага захаду на поўначны ўсход. Спачатку даюцца матэрыялы з гродзенска-баранавіцкай групы гаворак (Свіслацкі, Ваўкавыскі, Бераставіцкі, Мастоўскі, Гродзенскі, Шчучынскі, Зэльвенскі, Слонімска, Дзятлаўскі, Навагрудскі, Карэліцкі раёны), яе паўночнай перыферыі (Лідскі, Воранаўскі, Іўеўскі раёны), затым – з сярэднебеларускіх гаворак (Ашмянскі, Смаргонскі, Астравецкі раёны). Для ўзораў адабраны тэксты, якія адлюстроўваюць традыцыйныя рысы гаворак. Другая частка хрэстаматыі «Міжмоўнае ўзаемадзеянне» ўключае ў сябе прыклады, якія ілюструюць адступленні ад традыцыйных норм гаворак, выкліканыя ўплывам рускай мовы. У трэцяй частцы пад назвай «Этналінгвістычныя запісы» змешчаны тэматычны падбор тэкстаў, у якіх мовай інфармантаў апісваецца мясцовая рэчаіснасць: быт, праца, адпачынак, абрады, гістарычныя падзеі і іншае. Гэтыя тэксты, як і ў першай частцы, дэманструюць асаблівасці гаворак, акрамя таго, яны паказваюць багатую народную тэрміналогію, звязаную з рознымі этнаграфічнымі рэаліямі.

Пры падрыхтоўцы кнігі паўстала пытанне, як лепш графічна аформіць звязныя тэксты, каб яны, з аднаго боку, дакладна адлюстроўвалі фанетычныя рысы гаворак, а з другога боку, былі даступныя не толькі спецыялісту-філолагу, але і шырокаму колу чытачоў. Была аддадзена перавага спрошчанай транскрыпцыі, якая нескладаная з тэхнічнага пункту гледжання, больш зручная і чытальная ў

параўнанні з поўнай транскрыпцыяй. Заснавана спрошчаная транскрыпцыя на графіцы сучаснай беларускай літаратурнай мовы і на фанетычным прынцыпе напісання. Некаторыя тлумачэнні да яе:

1. Самастойныя і службовыя словы пішуцца асобна.
2. Выкарыстоўваецца адпаведна правілам арфаграфіі вялікая літара і ставяцца неабходныя знакі прыпынку.
3. Ва ўсіх фанетычных словах абазначаецца месца націску (па тэхнічных прычынах націскны галосны выдзяляецца не надрадкавым знакам, а курсівам).
4. Для перадачы на пісьме афрыкат [z], [ʒ] ужываюцца дыграфы дз, дж.
5. Фрыкатыўны гук [ɣ] абазначаецца літарай г (галава, гуліца), а змычны (выбухны) [ɣ] – той жа літарай з дадатковым яе падкрэсліваннем (гергэтац, нігглы).
6. Гук [j] абазначаецца літарай й (край, мой).
7. Падоўжаныя зычныя абазначаюцца падвойнымі літарамі. Калі падоўжаныя зычныя мяккія, то паміж адпаведнымі літарамі ставіцца мяккі знак (насенне, вясельле).
8. Этымалагічная і асіміляцыйная мяккасць зычных пазначаецца мяккім знакам (пальцы, сьвет).
9. Мяккасць зычных перад галоснымі абазначаецца праз ётаваныя галосныя (вясна, лён, люк, келба).
10. Спалучэнне [j] з [a], [o], [y], [ɔ], [i] абазначаецца ётавымі галоснымі (яма, паехаў, салаўі). Пры раздзельным вымаўленні зычнага і наступных [j] і галоснага пасля мяккага зычнага выкарыстоўваецца ь-мяккі знак (лье), пасля цвёрдых – ‘-апостраф (б’ю).

Для зручнасці карыстання кожны тэкст мае свой парадкавы нумар.

Усе тэксты пашпартызуюцца: паказваецца прозвішча, узрост інфарманта, месца і год запісу. Зрэдку ў пашпартнай схеме некаторыя звесткі адсутнічаюць па прычыне таго, што яны не былі запісаны, страчаны або інфармант не жадаў іх апублікавання.

У канцы кнігі прыкладаюцца два дадаткі:

1. Лексічны слоўнік, дзе ў алфавітным парадку прыводзяцца і сцісла тлумачацца словы, пазначаныя ў тэкстах знакам *. Гэта пераважна незразумелыя словы, лексічныя дыялектызмы, сярод якіх значная колькасць паланізмаў. Што да русізмаў, то ўключаць іх у слоўнік не было патрэбы, бо ва ўмовах актыўнага беларуска-рускага білінгвізму, што пануе на Гродзеншчыне і ў Беларусі, іх сэнс зразумелы кожнаму.

2. Фразеалагічны слоўнік – алфавітны спіс і тлумачэнне ўстойлівых выразаў дыялектнага характару, якія ў тэкстах суправаджаюцца знакам **.